

ՄԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 12

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԸ

Ուրեք ուրեք դեռ կը շարունակուին հանդէսները. և հաւանաբար Դեկտեմբերի հետ է որ պիտի վերջանան անոնք բոլորովին: Բայց կարելի է ըսել թէ Յոբելյնական Տարին՝ Սրբոց Թարգմանչաց երրորդ տօնին՝ յընդհանուրն յանգած է արդէն իր վախճանին. այնպէս որ կրնանք վայրկեանը հասած նրկատել յետահայեաց ակնարկով մը անդրադառնալու տարևոր այն շարժումին վրայ, որ ողևորեց Սփիւռքի հայկական կեանքն ամբողջ, և հասկնալու թէ ի՞նչպիսի զսպանակներէ ստացաւ ան իր մղիչ զօրութիւնը:

Թէև հանդէսներու մանրամասնութեանց և անոնց մէջ եղած բոլոր բանախօսութեանց կամ խօսուած ճառերու բովանդակութեան վերաբերմամբ մեր ունեցած տեղեկութիւնները կատարեալ չեն տալաւին, բայց հանդիսակատարու-

թեանց ողևոյն, այդ ողիւն կազմութեան եւ գործադրութեան կերպին, եւ անոր շուրջ երևան եկած խանդավառութեան, ինչպէս նաև՝ մասնաւորապէս՝ հայ մամուլին մէջ Տօնին զաղափարին մասին յայտնուած տեսութիւններն ու խորհրդածութիւնները մեզի կը հայթայթեն բաւական տուեալներ, Յոբելյանին՝ հասարակաց կարծիքին մէջ ստացած նշանակութեան, կամ հանրային խզճտանքին առջև անոր ունեցած բարոյականին իբրև ապացոյցներ:

Արդ, հարցը այսպէս իր տարրուժեան սահմաններուն մէջ ամփոփելէ վերջ, իրաւունք ունենալ կը կարծենք ըսելու թէ ամենէն յատկանշական գիծը՝ որ կը բնորոշէ մեր պատմութեան մէջ նոր եւ գեղեցիկ էջ մը լեցնող այս մեծ եղելութիւնը, սրտառուչ և խորիմաստ այն գաղափարապաշտութիւնն է, որ տիեզերականօրէն ի հանդէս եկաւ Սփիւռքի բովանդակ հայութեան մէջ: Աշխարհի չորս ծայրերուն՝ անհայրենիք ցիրուցանուած, ամէն օր զոյուժեան կռիւին աւանդէն դժգոհի պաշտաններուն մէջ զալարուող այս ժողովուրդը, որուն համար՝ շուկայի և չոր դատումներէ միայն տարուած միտքեր պիտի խորհէին թերեւս թէ իր նիւթական ապրուստին հոգը միայն պէտք է լինի իր միակ կամ մեծագոյն աւաքինութիւնը, մէկ սիրտ՝ մէկ հոգի դարձած, տեսական հայրենիքի մը սեւեռակէտին ակնկառոյց, իր առեղծուածային ճակատագիրը առ առաւելն քրմածիծաղի մը մէջէն դիտող մարդկութեան ի լուր՝ կ'աղաղակէ կարծես միահամուռ. «Ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդը:» Հաւատքը, պատիւին բարոյականը, մաքուր յիշատակներուն հրայրքը շատ աւելի կարևոր են զարնուած ու տառապեալ ազգի մը հոգիին համար, քան նիւթականին հանապազորդ մտածմունքը: Այս խոկումն էր որ յանկարծ լուսաւորեց ամենուս սիրտերուն մէջ թանձրացած մութը, երբ իբրեւ տանեկէնդ դարերու խորութիւններէն հնչող նուիրական ձայնի մը զանգիւնը եկաւ նախընթաց տարին փակող վարագոյրին առջև սթափեցնել սին ու տխեղծ վէճերու մէջ տարտղնուած մեր ուշքը:

Հրաշալի՜ երևոյթ, որ մինչ մէկ կողմէն օտարներուն առջև կը յայտնագործէ մեր տկարութիւններուն ներքև անտեսանելի դարձած գեղեցիկութիւններ, միւս կողմէ կրնայ զմեզ ամէնքս սրտապնդել սա մտածութեամբ՝ թէ հակառակ մեր ազգային սէրը շարունակ արիւնոյ անմխարանութեան, մեր մէջ կան տակաւին միութեան կէտեր, որոնց շուրջը կարելի է համախմբուիլ ազգովին, զիրար հասկնալու և անցեալի յուշովը կազդուրելու համար ներկային զգացումը և ապագային յոյսը:

Երկրորդ կէտը, զոր անհրաժեշտ է վեր առնել հոս՝ իբրեւ բուն գաղտնիքը ամբողջ Սփիւռքը ոտքի կանգնեցնող այդ խանդավառութեան, ուրիշ բան չէ ապահովաբար, եթէ ոչ՝ կրօնքի և ազգութեան, եկեղեցւոյ և հայրենիքի զգացումներուն անշփոթ միաւորութեամբը ծնունդ առած այն ոգին է, դարերու ընթացքին միշտ աւելի կռուած կոփուած հրաշագործ այն զօրութիւնը, որ, ինչպէս պատմութիւնը և ընթացիկ կեանքի փորձառութիւնն իսկ յատկօրէն կը ցուցնեն, մեր բախտին բոլոր ելեէշներուն վրայ, մեր տխուր և պայծառ թուականներուն վերև սաւառնող խորհուրդը եղած է շարունակ:

Այս մասին ինչ որ ալ ըսուած կամ ըսել ուզուած լինի ոմանց կողմէ, մենք կը մնանք անայլալ՝ մեր համոզումներուն մէջ: Կրօնական հաւատքին զգացումն է որ թեւ կուտայ դեռ եւ այս անգամ ալ ամենէն աւելի տուաւ մեր հոգիներուն. առանց ատոր անկարելի պիտի լինէր բացատրել աշքերնուս առջեւ պարզուած իրականութիւնը: Դիտեցէ՛ք թէ հարցը Աստուածաշունչին վրայ է գերազանցապէս. թարգմանուածը Աստուածաշունչն է և ո՛չ թէ Իլիականը. ու Աստուածաշունչը, ամէն բանէ աւելի ու վեր, կրօնական յիշատակարան մըն է, յայտնութեան պատգամ մը, մարդ-

կուլթեան մէջ կատարուած աստուածային առաքելութեան միջոց մը։ Այս է եւ ղաժ ըմբռնումը անոնց որ լծուեցան գործին, ինքզինքնին մտադիր ենթարկելու լով անոր պարտադրած ամբողջ տաժանքին։ Սահակի և Մեսրոպի, մեր ամենա-մեծ այս սուրբերուն, և անոնց գործակցող աշակերտներուն հոյլին, ու անոնց ըրածը դարբերու մէջէն շարունակող իրենց հետևողներուն խղճը այդ մտածումէն առաւ իր լոյսը։ Մեսրոպ յղացաւ, Սահակ հովանաւորեց, ու ամէնքն ի միասին կատարելագործեցին զիրերու զիւտը, որպէսզի կարելի ըլլայ հայերէնի թարգմա-նել Աստուածաշունչը, որպէսզի ժողովուրդը հոգեպէս անմխիթար դուրս չ'իլլէ եկեղեցիներէն, որպէսզի Աստուծոյ խօսքը հնչէ անոնց մէջ հայ լեզուով, հայերէն և իրենց համար հասկնալի բառերով։ Չլսելով, այսինքն չուզելով հասկնալ ժա-մանակակից և գործին իրենց մասնակցութիւնը բերած պատմիչներու այս մասին ըսածը և ճիշդ ընել անոնց բերանը դնելու ենթադրական դիտումներ՝ առ նը-ւազն զրական անպարկեշտութիւն գործած պիտի ըլլանք։ Որպէսզի ժողովուրդը մը, մերինին նման՝ բազում ուրիշ առաւելութիւններէ զուրկ ժողովուրդը մը մանա-ւանդ, կարենայ ապրիլ ու մնալ իր բարձրութեանը վրայ, անհրաժեշտաբար պէտք ունի կրօնքէ ըլխած բարոյականի ուժին։ Այս է եղած թարգմանչաց մե-ծագոյն մտահոգութիւնը՝ իրենց կէտադրած նպատակին հասկցողութեանը մէջ։ Ու իրենց անսասան համոզումն էր թէ երեք դարերէ ի վեր իրենց ազգին մէջ ա-ւետարանուած Քրիստոնէութիւնը միայն պիտի կարենար անոր տալ այդ բարոյա-կանը։ Ասո՞ր համար է որ անոնք ձեռնարկեցին հայացնել Աստուածաշունչը, ամե-նաբարձր բարոյականութեան յաւիտեանական այդ պատգամադիրքը, ինչպէս կը ճանչնան զայն Քրիստոնէութեան հետ ամէն տեսակէտով հաշտ չեղող ականաւոր իմաստասէրներ և զիտնականներ անգամ։

Եթե՛ Ս. Գրքի թարգմանութեան անմիջական արդիւնքները եղան մեր մէջ՝ ազգայապահանջութեան գիտակցութեան ուժեղացումը եւ զբաղանքութեան ու մշակոյթի զարգացումը եւ ամրապնդումը, ասոնք զործին պտուղը եղան միայն եւ ոչ թէ պատճառը։ Թարգմանիչներն իրենք եւս կը նախագգա-
յին անշուշտ այդպէս միայն պիտի կարենար ըլլալ, իբրեւ բնական հետեւ-
ւանքը իրերու ուղիղ ընթացքին, քանի որ կընային մտածել թէ բարձր բարո-
յականին անվրէպ ծնունդն են միշտ աղատութեան սէրը, ինքնաճանաչութիւնը
և գեեցեցիկին զգացումը, ինչպէս անհատին նոյնպէս և ազգի մը հողւոյն մէջ։ Եթէ
խորհինք թէ այս վերլիններն էին եղած երեսնք սեեռամտածեալ դիտաւորութիւնը,
կը կարծենք թէ իլուցած պիտի լինինք անոնց զործը իր բարձրութենէն։ Միայն
քաղաքական կեանքը և մշակոյթը չեն կրնար ապրեցնել ժողովուրդ մը. եթէ
այդպէս լինէր, Յունաստան պիտի չիյնար քաղաքակրթական և մշակութային
կեանքի իր ամենէն բարգաւաճ շրջանին, ու Հուովմէական կայսրութիւնը կոր-
ծանու մի երկիւղ պիտի չզգար իր գինուորական ոյժին ամենէն փայլուն օրերուն։

Կրօնական, և այդ ճամբով՝ բարոյական. անա՛ Սահակի և Մեսրոպի և իր ժամանակի ամբողջ հայութեան նպատակը՝ Աստուածաշունչի թարգմանութեան ձեռնարկին մէջ։ Յեղակրօնութիւնը, «առանց Աստուծոյ կրօնք»ի այդ զառանցանքը զոր օրուան կարգախօսը դարձնելու միտումներ կը զգացուին մերթ դէս ու դէն, ազգասիրութեան ամենէն վտանգաւոր այդ իմացումը, չի կրնար բացառել զանոնք ի գործ մտող սրտի և հոգւոյ խոյանքը։ Իբրեւ Աստուծոյ և կրօնքի մարդեր գերազան-

ցապէս, անոնք ունէն ուրիշէ մը աւելի զիտէին անտարակոյս թէ կրօնքը՝ երբ մարդուն մէջ լոկ իր անձին ու ազգին մէջ սոսկ իր ինքնութեան զգացումը կ'ընէ առարկայ պաշտելութեան՝ նովին իսկ կը դադրի ինչիէ կրօնք, որուն ամենէն տիրական նկարագիրն է սիրոյ տրեգեդրականութիւնը, այսինքն համամարդկային եղբայրութեան գաղափարը, ծնունդը Աստուծոյ և Անոր հայրութեան իմացումին, որ հիմն իսկ է կրօնքին:

Բարիք միտն ըրած կը լինինք այս ժողովուրդին վարժեցնելով զայն որ անձին մէջ անձնականութենէն աւելի՝ բարոյական էակը փնտռէ, ու ազգին մէջ ազգայնամոլութենէն աւելի՝ բարոյական կեանքը, երբ ազգ մը տոգորուած է այս զգացումով՝ ինքնին կը ստեղծուի բուն ուղղափառ ազգասիրութիւնը: Սահակ—Մեսրոպ այդպէս միայն խորհեցան. վկայ՝ իրենց հոգւոյն անմահ երկունքը, հայ Աստուածաշունչը, այդպէս զգաց ու ապրեցաւ հայութիւնը համբուն՝ իր դարաւոր կեանքի երկար ընթացքին. վկայ՝ մեր պատմութիւնն ու մատենագրութիւնը: Միւթարուած ենք հոգւով չափ, տեսնելով որ այդ կերպով արտայայտուեցաւ նաև Հայ Սփիւռքն համայն. Թարգմանչաց սոսնիս և Աստուածաշունչի Յորեւեանի գաղափարին շուրջ բոլորուելով կրօնի և եկեղեցւոյ զգացման խորհրդագրած երկիւղածութեամբ. քանի մը թեթև տարակարծութիւնները, համանուագին մէջէն հնչած սխալ ձայնախագեր էին միայն:

Երբորդ կէտը, զոր անկարելի պիտի ըլլար անտեսել հոս, ամենայն Հայոց Հայրապետութեան հանդէպ ընդհանուր Սփիւռքի կողմէ ցուցուած համատարած հնազանդութեան և համակերպութեան կեցուածքն է: «Հրաման ի Տեառնէ.» էլ միածինն է որ կը պատուիրէ. հայրենական սրբութեանց հեռաւտանայ սահմաններէն Մօրը ձայնն է որ կը լսուի: «Էլ միածին.» ո՛հ, այդ անունը, անոր սէրը միւռոնի սրբութեամբ կը կաթի ամէն հայու սիրտէն ներս... ու նորէն, մեր ամենէն հոյաշէն տաճարներէն սկսեալ մինչև յետին հիւղաժամը, ուր կոտրած աշտանակին վրայ կճատի մը առկայծ բոցը կը թարթէ, մեծ ու փոքր, ազգային և օտար յարկերու խորհրդագարդուած սրահներէն ներս, սրտաթունդ արձագանգումներով կը վերանայ Մայր Աթոռոյ օրհներգին ձայնը. «Եկայք շինեացուք սուրբ զիտրանն լուսոյ.» ու սիրտերուն մէջ նորէն կ'իջնէ՝ կը մըտապատկերուի տարազը աստուածային աշէ մը լուսագծուած Սրբարանին, որուն հովանիին տակ, օր մը, Աստուծոյ հոգիովը լեցուած իսկապէս շնորհագարդ մարդեր, յղացան և պատրաստեցին ազգին հոգևոր լուսաւորութեան ծրագիրը:

Ճիշդ է թէ էլ միածին պատմական և ազգային հմայքը՝ ինք մինակը՝ պիտի կրնար յառաջ բերել մեծ շահագրգռութիւն ամբողջ հայութեան մէջ, հիմակ մանաւանդ երբ իր գրեթէ կողքին կանգնած հայ ոստանը ամէն օր նոր նուաճումներ կ'իրականացնէ ազգային մշակոյթի գետինին վրայ. ճիշդ է դարձեալ թէ Յորեւեանին խորհուրդն ինքնին բաւական պիտի լինէր ցունց տալու զգացումներուն՝ խանդավառելով բոլոր հոգիները. բայց ոչ նուազ ճշմարիտ է նաև թէ սիրուած եւ պատուական հայրապետի մը անձը, որպիսի է Ն. Ս. Օժութիւն Տ. Խորէն Ա. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց, քաջ եւ ընտիր Հովուապետ՝ որ համբուրելի խղճմտութիւնը ունեցաւ ներկայ աննախընթացօրէն դժուարին և փափուկ պարագաներուն մէջ խնարհելու ազգովին իրեն մատուցուած ծանրա-

ծանր լուծին տակ, զոր և կը կրէ ահա այնքան զմայլելի իմաստութեամբ եւ համբերութեամբ, այո՛, ճշմարիտ է թէ Եկեղեցւոյ և Ազգի այդպիսի արժանաւոր Հօր մը անձը իր մեծ նշանակութիւնը պիտի ունենար՝ իրօք և իրաւամբ արժեցնելու համար, ինչպէս եղաւ իսկ, Յորեկեանին գաղափարն ու անոր Տօնը աստիճան մը աւելի սիրելի դարձնելու համար։ Ու ասիկա, խոստովանել պարտինք, որքան սիրուն սրտագրաւ մըն է ամէնուս որդիական օրինակութիւնը, նոյնքան թանկագին սփոփանք մը պիտի լինի Սփիւռքի իր հօտին հողեկան և ազգային տուայտանքներովը վշտակոծ իր հայրական սրտին։

Ուրիշ հանգամանք մը, որուն կ'արժէ տակաւին մտադիր ըլլալ՝ սիրալիր համերաշխութեան այն ոգին է, զոր ազգին դաւանական հատուածումներով տարանջատուած փոքրամասնութիւնները ցոյց տուին Հայութեան հոգւոյն և կեանքին վերաբերող այս համայնական շարժումին մէջ։ Ումէն տեղ, հազիւ երկու կամ երեք բացառութիւններով, անոնք պարզ հրաւէրի մը վրայ և յաճախ ինքնահրաւէր նոյն իսկ, եղբայրօրէն բոլորուեցան ազգին Մայր Զանգուածը ներկայացնող իշխանութեանց շուրջը, միասնաբար կատարելու և փառաւորելու համար ազգին լրութեան իրապէս պատկանող անմոռանալի եւ անուրանալի իրաւունք մը և պարտականութիւն մը նոյն ատեն։ Մտածուի թերեւ, ինչպէս այդ մասին հարկանցի ակնարկուած էր թերթի մը մէջ, որ սիրտերու այդ համաձայնութիւնը կանխաւ և աւելի կարգաւորուած կերպով երաշխաւորելու համար կարելի էր ըսկիզբէն իսկ տնօրինել հարկաւոր միջոցներ. բայց մենք թոյլ կուտանք մեզի մտածել թէ, այդ պարագային, առաջին վայրկեանին իսկ ծագած կամ քիչ յետոյ ծագելիք դժուարութիւններ ձեւակնութեանց մասին՝ կրնային գուցէ ծնունդ տալ բարդութեանց։ Ու կը կարծենք թէ ա՛յդ նկատառութեամբ մասնաւորապէս՝ և, յընդհանուրն, վստահութեամբ մը մասնաւոր՝ նկատմամբ համագլխի քոյր հասարակութեանց բարենաճ տրամադրութեանց, նախնական տնօրինութիւնք կատարուեցան իրականացած պայմաններուն մէջ. և ուրախութեամբ միայն կրնանք հաստատել այժմ թէ անոնք որքան՝ արժանի էին արդարեւ իրենց և մեզի համար միանգամայն պատուադիր այդ վստահութեան։ — «Թէ և դաւանանքով իրարմէ բաժանուած, բայց սրտով մէկ մնացած ենք միշտ. նոյն վիշտը կը տրտմեցնէ ու նոյն խնդրը կը բերկրեցնէ ամէնուս սիրտերը. այս պատճառաւ որքան ձեզի՝ նոյնքան և մեզի ուղղուած կը համարենք Ս. Էջմիածնի Հայրապետին հրամանը՝ տօնելու համար Աստուածաշունչի թարգմանութեան յոբելեանը»։ Ի՜նչ անոյշ ազգեր էր Շաքաթապահ Գալստական Հայերու ներկայացուցչին այս սրտագին խօսքը թէհրանի յոբելեանական հանդէսին մէջ։

Նոյնքան բարենշան է անտարակոյտ համերաշխութեան այն երևոյթը, զոր քաղաքական հայեացքներով տարորոշուած մեր կուսակցութիւնները ցոյց տուին թէ՛ հանդէսներու կազմակերպութեան առթիւ՝ համագործակցական եւ ռանդի տեսակէտով, և թէ՛ իրենց թերթերուն միջոցաւ, մէկ կողմէ լայնօրէն տեղ տալով հանդիսական խմբումներու և արտայայտութեանց վերաբերեալ թղթակցութեանց, և խմբազրականներով, և միւս կողմէ մասնաւոր յօդուածներով և աւելի կամ նուազ շահեկան ուսումնասիրութիւններով հանրային մտածումին առջեւ

լուսաբանելով Տօնին գաղափարը եւ գործին պատմական պարագաները : Այդ թերթերէն մին , յոբելինական տարւոյն առաջին օրերուն իսկ հրատարակած նախօգուածով մը , որ «Հոգինեւրոս զինադուլ» վերնագիրը ունէր , սրտազրաւ կոչ մը ուղղեց մոռնալու՝ գէթ այս միջոցին՝ բոլոր վէճ ու կոխները , վար դնելու կիրքերու գէնքը , կարենալու համար սրտազինս նուիրուիլ Յորելեանը պանծացնելու պարտականութեան : Թէեւ այդ հրաւէրը ֆաթ գրեթէ «ձայն բարբառոյ յանապատի» , քանի որ նոյն իսկ այդ թերթին և ուրիշներու մէջ չը դադրեցան երբեք ընտրական և այլ հարցերու շուրջ միուած պայքարները , այնու ամենայնիւ հարկ է ըսել թէ ամէնքն ալ ունեցան հարկաւոր զգոնութիւնը՝ խաղաղութիւնը չվրդովելու Տօնին պարունակին մէջ և անոր հետ առնչուութիւն ունեցող խնդրոց առթիւ գէթ . և ասիկա , ըստ ինքեան անշուշտ արժանի գոնունակութեան , մտածել կուտայ մեզի ցանկալի հնարաւորութեան մը վրայ , զոր մեր կուսակցութիւնները պիտի կարենային ունենալ , եթէ ուզէին , նոյն համերաշխ ոգով ի հանդէս գալու յաճախ՝ ազգային ուրիշ հարցերու առթիւ ևս :

Ինչ ըսել տակաւին ճշմարտապէս սրտապնդիչ այն տեսարանին համար , զոր քանի մը տեղ բարեկամ օտարներ պարզեցին անկեղծօրէն , այնքան սիրալիւր կերպով զգացնելով մեզի թէ ո՛րքան բարձր է իրենց համարումը մեր անցեալին , և այդ հին օրերէն ի վեր դեռ մեր մէջ պահուած առաքինութեանց մասին , պիտի չմոռնանք ընաւ հրաշունչ ճառը , զոր Ֆրանց Վերֆել , իր երակներուն մէջ մարգարէից արիւն և շրթանց վրայ կայծակնամաքուր բառեր ունեցող այդ սրտի ու զրչի հոյակապ մարդը խօսեցաւ Վիեննայի մեր փոքրիկ զաղութին փափաքով Միխիթարեանց կազմակերպած հանդէսին մէջ , ոչ ալ սրտայոյզ այն ուղերձը զոր Ռուսէն մեծ պետական գործիչն ու ակնաւոր պատմագէտը Բրօֆ . Եորկա արտասանած էր Պուքրէշի մէջ , ու պուլկար բրօֆէսէօրներու ի Ֆիլիպպէ և Յիսուսեան հայրերու ի Պէյրութ մեծաւորը Հ . Սօթիէ և Մոնս . Կրաֆէն ի Բարիզ ըրած պատուազիր դատումները հայութեան վերաբերութեամբ , ինչպէս նաև Բէնթըրպըրի արքեպիսկոպոսին հրամանաւ ի Լոնտոն և Աստուածաշունչի ամերիկեան ընկերութեան կարգադրութեամբ ի Նիւ Եորք տեղի ունեցած եկեղեցական հանդիսաւորութիւնները , տեղւոյս պատուական Անկլիքան եպիսկոպոսին՝ Գեր . Կրահամ Պրաունի խօսած քարոզը առաջինին մէջ , և Վեր . Ժ . Սքէսըրի , Վեր . Ֆրէնք Ճըտլի , Վեր . Ռուսէլ Սթաֆֆորտի , Վեր . Ճէյմս Պարթընի եւ Գեր . Չարլս Ուէսլէյ Պըրնի խօսածները երկրորդին մէջ : Ասոնց ամէնուն , և դեռ Պերլինի հանդէսին մէջ բանախօսող գերման բանասէրներէն Տօքթ . Շէրտէրի և Տօքթ . Շթրուի՝ իրենց ընտիր բանախօսութիւններուն , և Ֆիլիպպէի մէջ դարձեալ գերման հովիւի մը և Թէհրանի և Համատանի հանդէսներուն մէջ երկու Ամերիկացի Միսիոնարներուն՝ իրենց զեղեցիկ ուղերձներուն համար շնորհապարտ միայն պարտինք լինել ազգովին : Իրենցմէ ոմանց՝ գիտութեան լոյսով , այլոց՝ ազնուազգաց մարդասիրութեան և քրիստոնէական ոգով , և ամէնուն՝ ճշմարտութեան և արդարութեան զգացմամբ առհասարակ կատարած արտայայտութիւնները պզտիկ ծառայութիւն մը չէ որ կը մատուցանեն Միլիտէի հայութեան աւելի զիտակցութեամբ եւ սփոփանքով անդրադառնալու համար մեր ցեղային բարեմասնութեանց վրայ և աւելի ջանադիր լինելու համար անոնց պահպանումին :

Ահա՛ւաստիկ մէկ քանին միայն այն խորհրդածութիւններէն, զորս յոռելինական տարիին վրայ նետուած ընդհանուր ակնարկ մը պիտի կարենար թելադրել մեզի: Կոհունակութեան պատճառներ, հողեկան ուրախութեան առիթներ, խրախոյսի և ոգևորութեան պատեհութիւններ, որոնք երևան եկան Սփիւռքի ամենէն փոքրիկ բեկորներուն մէջ՝ անգամ, Բայց այս ամէնը կրնա՞ն տակաւին լուրջ և հիմնաւոր բաներ մը ըսել մեզի Յորելիանիմ բարոյակալներն նկատմամբ... կը տարակուսինք այս մասին: Եթէ երգերն ու ծափերը, ճառերն ու կենդանի պատկերները վաղանցուկ խանդավառութեամբ մը թօթուած պիտի ըլլան միայն զմեզ հացի ու հանգիստի համար օրն ի բուն մզած այն պայքարին մէջ, ուր կ'ապրի այժմ մեր ժողովուրդին մեծամասնութիւնը՝ բացատրութեան անկարօտ ներկայ հանգամանքներուն հարկադրանքին տակ, յարդի բոց մըն է լոկ որ պիտի անցած լինի մեր նայուածքներուն առջեւ, կամ բռնազօսօրէն յառաջ բերուած տենդ մը պիտի ցնցած լինի պարզապէս մեր շիղերը. առաջին պարագային՝ ծուխի հոտ մը միայն թողլով մեզի իրեւ շահ, երկրորդին՝ սաստիկ ջլոհազութեան յաշորդող թմրածութեան վիճակը. բայց այս չէ բուն բարոյականը, այսինքն հետևութիւնը՝ զոր Յորելեանը պիտի բերէր մեզի, ինչ ազնուական նախնիքներու վերջամիաց հարազատներուս:

Աստուածաշունչի թարգմանութեան յիշատակը կրցա՛ւ մեր հողիններուն մէջ բազմեցնել Աստուծոյ խօսքին ոյժը, թափ տալու համար մեր եռանդին և մտածողութեան՝ դէպի հոգեհորդ կեանքի մը խոյանքը. անցեալին մէջ այդ մեծագործութեան անմիջական հետևանքը եղող ազգային ինքնաճանաչութեան և բարոյականութեան առողջ և հզօր յուշապատկերները պիտի կարենա՞ն կենսագործուիլ մեր մէջ, մեր կրօնական ու եկեղեցական դրութեան, մեր զրականութեան եւ կրթութեան, մեր մշակոյթին և ընդհանուր զարգացումին բան մը փոխանցելու համար այն լոյսէն եւ շերմութենէն, որոնցմով այնքան հարուստ եղաւ մեր Ոսկեդարը, հայ միտքին, սիրտին ու խղճմտանքին կազմաւորութեան այն ըսքանչելի թուականը: Հո՛ս է որ պիտի յայտնուի Յորելեանին բարոյականը. ու մեր պարտքն է դեռ խորհրդածել այդ մասին:

Խորհրդաւոր պաշտամունքէ մը, տպաւորիչ հանդէսէ մը կամ ցնցող ներկայացումէ մը դուրս ելնողին հոգւոյն մէջ երբեմն դեռ երկար ատեն կը շալտահալուի կրուած ազդեցութիւնը ներգործութիւնը, ինչպէս դադրած զանգարուհալուի կրուած ազդեցութիւնը շնչելու զանգին հնչիւնը դադարելէն ետքը: Ի՞նչ նուագի մը թրթռումներուն շնչելու զանգին հնչիւնը դադարելէն ետքը: Ի՞նչ և ո՞րքան պիտի կարենանք պահել դեռ մեր մէջ հանդէսներուն մեզի տուածներէն: Ատիկա կախում ունի նախնեաց գործին հանդէպ մեր կեցուածքին ուղղութենէն:

Նայուածքը կը սրբուի և աչքը կը զօրանայ, կ'ըսեն, հեռուն նայելով: Մեր կեանքը տազնապիցնող առօրեայ ճգնիմ վէճերու և կարճամիտ դատումներու մէջ որչա՛փ պիտի ուժովար դիտելու և դատելու մեր կարողութիւնը, ներքին մեր յիշմարտութիւնը, դեռ ատեն մը մեր նայուածքը կարենայինք ուղղել եթէ Յորելեանէն ետքը, կարենալու համար պատշաճեցնել իրենց կանոնն ու թարգմանչաց օրինակին, կարենալու համար պատշաճեցնել իրենց կանոնն ու սկզբունքը մեր ներկայի պայմաններուն:

* * *